

METAWAD

KANOETENPOPULATIE BLIJFT KRIMPEN

Het aantal kanoeten dat 's winters in de Waddenzee verblijft lijkt te zijn gestabiliseerd sinds de kokkelvisserij daar in 2003 werd gestaakt. Een nauwkeuriger analyse van de populatie laat evenwel zien dat de jaarlijkse overleving van de vogels sindsdien nog sterk is gedaald. De berekeningen, op basis van waarnemingen van de sinds 1998 gekleurde vogels, werden gepresenteerd door Metawad-onderzoeker Eldar Rakhimberdiev van het NIOZ, op het jongste symposium van de Waddenacademie. Zijn voortgangsbericht won de postercompetitie van de Waddenacademie. Van de jaarlijkse sterfte wordt bijna de helft verklaard door sterfte in de winter. Rakhimberdiev en collega's veronderstellen dat die toenemende wintersterfte te wijten is aan afnemende voedselkwaliteit. In de laatste 15 jaar zijn de kanoeten overgestapt van hun favoriete voedsel – nonnetjes – naar kokkels.

contact: piet.van.den.hout@nioz.nl

IN DEZE EDITIE

01. Kanoetenpopulatie blijft krimpen
02. Lepelaar op het wad aan zijn plafond?
03. Lepelaarman in hart en nieren
04. Ruien of niet ruien, dat is de vraag
05. De B-keus van een rotgans

LEPELAAR OP HET WAD AAN ZIJN PLAFOND?

Na decennia van onstuimige groei is de toename van het aantal lepelaars nu tot staan gebracht. 'In ons land lijkt vooral de overleving van de jonge dieren achter te blijven', zegt de Groningse promovenda Tamar Lok. 'Je kunt je dan ook afvragen of de lepelaar in het Waddengebied aan een ecologisch plafond zit. "Metawad" is het uitgelezen project om te onderzoeken waar dat eventuele plafond precies in zit.'

Met 148 broedparen zat de lepelaar in Nederland in 1968 op zijn dieptepunt. Onder ander door het terugdringen van DDT en door stimuleringsmaatregelen voor een belangrijke prooi van de vogels – de trekkende driedoornige stekelbaars – zijn de vogels sindsdien gestaag opgekrabbeld. Bovendien hebben de vogels nieuwe gebieden gekoloniseerd. Waar traditionele broedgebieden als het Naardermeer, de Oostvaardersplassen en het Zwanenwater in toenemende

mate bezoek kregen van vossen, ontdekten de lepelaars de vossen-vrije Wadeneilanden als veilige haven. Inmiddels broedt 60% van de Nederlandse populatie op en rond de Wadden. De broedpopulatie is nu gegroeid tot ongeveer 2.400 paar. 'Op de Wadeneilanden is die groei nu tot staan gebracht', zegt Tamar Lok, promovenda bij de vakgroep Dierecologie van de Rijksuniversiteit Groningen. 'Tegelijk zien we dat Nederlandse vogels steeds vaker naar Duitse en Deense broedkolonies uitwijken. Dat suggereert dat het plafond rond de Nederlandse Wadden is bereikt.'

Overleving

Een andere aanwijzing voor een plafond voor de lepelaars vond Lok door bestudering van de overleving van adulten en jongen. Daarvoor analyseerde zij 22 jaargangen van kleurringen en waarnemingen in het Nederlandse broedgebied, rond de 'tankstations' in Frankrijk en het Iberische schiereiland en in de overwinteringsgebieden in Zuid-Europa en in westelijk Afrika. Uit die analyse komen een aantal opmerkelijke resultaten, vertelt Lok. 'De overleving van de volwassen dieren staat onder druk in de overwinteringsgebieden en tijdens de voorjaarstrek. Gedurende het broedseizoen is de overleving van de volwassen dieren onverminderd hoog: zelfs tegen de 100%. Tegelijk neemt de overleving van jonge dieren in Nederland de laatste jaren juist af.'

Overleving van jonge vogels in de broedtijd kan heel goed dichtheidsafhankelijk zijn, stelt Lok. 'Dat zou er dus op kunnen duiden dat de vogels "last krijgen van elkaar". Maar als dat inderdaad zo is, dan wil je ook weten waar hem dat dan precies in zit. Zijn de broedplaatsen beperkt? Is dat misschien ook de reden dat steeds vaker Nederlandse lepelaars steeds vaker uitwijken naar Denemarken en Duitsland? Of zit het hem in de hoeveelheid beschikbaar voedsel? Garnaaltjes zat op het wad, zou je in eerste instantie denken. Maar is dat ook echt zo? Ik denk dat een project als Metawad, met een goede helikopterblik, bij uitstek geschikt is om daar de komende tijd onderzoek naar te doen.'

Zelfzuchtig

Dat bij een eventueel 'volrakend' waddengebied de jongen als eerste de gevolgen merken is volgens Lok niet zo vreemd. 'Zeker een langlevende vogel als de lepelaar is enigszins zelfzuchtig. Als de condities in een bepaald jaar slechter zijn, dan investeert een ouder niet zo veel in het nageslacht. Dat komt een volgend jaar wel weer. Tegelijk moet je heel andere oorzaken voor de verhoogde sterfte onder juveniele dieren niet uitsluiten. Ook infectieuze ziekten kunnen bij een toenemende dichtheid vaker voorkomen.'

contact: t.lok@rug.nl
www.jstor.org/stable/10.1086/669679

LEPELAARMAN IN HART EN NIEREN

Met bijna 2.500 broedparen lijken de lepelaars aan hun Nederlands plafond te komen. 'Het zou nog wel eens kunnen doorgroeien naar 3.000 paar', denkt Otto Overdijk, beheerder van Natuurmonumenten en lepelaarman in hart en nieren. 'Maar diep in mijn hart denk ik dat 1.500 veel reëler is. Het huidige aantal duidt op onbalans in de voedselketen.'

Zeg 'Otto Overdijk' en je zegt 'lepelaars'. En andersom. 'Dat is eigenlijk al zo sinds 1982', erkent Overdijk zelf. 'Toen kwam ik als opzichter voor Staatsbosbeheer op Vlieland te werken. Het was een tijd dat deze vogels echt bijzonder waren. We hadden deze uitgesproken "deltavogels" vakkundig uit ons land weggepest. We bouwden hun leefgebieden vol, tastten het milieu aan, verpestten het slootwater, maakten stekelbaarsmigratie onmogelijk, ... Als je dan als jonge boswachter op een eiland komt te werken waar nog een kleine kolonie zit, dan kan het niet anders dan dat je geraakt wordt.'

Vanaf dag één betekende de fascinatie van Overdijk ook: ringonderzoek. 'Mijn toenmalige baas, Harry Horn, had een ringvergunning. We begonnen in die tijd dus ook met

het kleurringen van jonge vogels. En als je dan in je vrije tijd aan het vogelen bent in het Lauwersmeergebied, en je ziet "jouw" vogels daar terug, dan doet dat echt wel wat. Niet veel later hoorde ik ook van mensen in Zeeland dat ze onze vogels zagen. Je wist uit de boekjes hoe het zat met trekvogels. Maar als je het dan zo aan den lijve ondervindt, dat is toch wat anders.'

Van de Nijl naar Mauritanië

Wat 'de boekjes' in die begindagen nog niet goed doorhadden was de exacte trekroute van de lepelaars in de winter, vertelt Overdijk. 'Van Zinderen-Bakker had het in een beroemd boek over het Naardermeer, uit 1942 nog over "de lepelaars, die uit de Nijldelta terugkeerden." Pas in 1997, toen we voor het eerst met een expeditie van de *Working Group of International Wader and Waterfowl*, WIWO naar de Banc d'Arguin gingen, en ik onze vogels ook dáár terugzag, toen wisten we pas echt waar ze in de winter bleven.'

Vervolgens reisde Overdijk 'zijn' lepelaars al die jaren in zijn vakanties achterna. Van de Franse westkust, via Spanje en Portugal, tot in West-Afrika aan toe. En al die tijd speurde hij onvermoeibaar naar ringen. Voor de bijna 90 duizend waarnemingen die promovenda Tamar Lok gebruikte voor een recent artikel over de overleving van lepelaars, staan twee waarnemers met kop

en schouders bovenaan. Overdijk tekende met een dikke 7.000 waarnemingen voor de tweede plek; alleen zijn oude baas, Harry Horn deed het met net 8.000 waarnemingen nog beter.

Voorzichtig

Van lepelaarwaarnemingen kun je nooit genoeg hebben, van kleurringen wel, vindt Overdijk. 'Ik krijg in het broedseizoen regelmatig verzoeken van ringers, die meer en meer ringen willen hebben voor lepelaars. Maar ik hecht aan een stabiele opbouw van de geringde jaargangen en aan een voorzichtige werkwijze. Je moet ook niet per se overal vogels willen ringen. Wanneer je lepelaars gaat opzoeken rond een aalscholverkolonie bijvoorbeeld, loop je het risico dat de jonge aalscholvers in paniek uit het nest springen, alleen omdat jij daar beneden met de lepelaars bezig bent.'

Behalve met ringen en aflezen is Overdijk ook veel vrije tijd kwijt met het beheren van het ringschema voor de soort. 'Ik zorg ervoor dat andere ringers uit Nederland, België, Spanje, Duitsland, Denemarken, Hongarije, Kroatië, Servië, Griekenland, Turkije, Mauritanië, Tsjechië en Iran, tijdig hun door mij gemaakte, unieke kleurring combinaties ontvangen. Ik beheer ook de database met terugmeldingen. Per jaar ontvang ik tot 12.000 terugmeldingen die ik allemaal beantwoord met een *life-history*: wanneer is het dier geringd

en waar en wanneer is hetzelfde dier nog meer gezien? Op dit moment zitten er ring-gegevens van 15.116 verschillende dieren in de database en 135.229 terugmeldingen. Deze gegevens stellen we aan serieuze onderzoekers ter beschikking om er echt wetenschappelijk mee aan de slag te gaan. Eigenlijk verzamel ik dus alleen maar gegevens, verder niks.'

Hobby

De vogels zijn al met al een tamelijk uit de hand gelopen hobby voor Overdijk. 'In mijn werk, in de door mij beheerde terreinen hoef ik niet veel specifieke dingen te doen voor de soort. De belangrijkste factor, rust, zit hoe dan ook wel goed. Maar ik heb in het verleden collega's elders ook wel gerichte adviezen kunnen geven om de vogels te stimuleren. Ik herinner mij dat ik in de jaren tachtig een telefoontje kreeg van collega-terreinbeheerders op Ameland, die toen nog zilvermeeuwen bestreden door eieren te rapen. "Hoe ze de lepelaars konden helpen?" was toen de vraag. Ik heb ze toen dringend geadviseerd om de zilvermeeuwen met rust te laten. De lepelaars gedijen juist goed binnen de bescherming van een grotere meeuwenkolonie. Sindsdien gaat het ook met de Amelandse lepelaars bergop.'

Gemengde gevoelens

Niet alleen op Ameland, ook elders ging het de vogels in die tijd voor de wind. 'Je ziet ze nu op alle bewoonde en ook op veel

'Ik ben slechts een vrijwilliger in het lepelaaronderzoek'

onbewoonde Wadeneilanden, tot op de beide Rottums en Griend aan toe. De Wet Verontreiniging Oppervlaktewater heeft veel geholpen, net als het vergroten en robuuster maken van natuurgebieden in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur. 'Toch geeft die groei wel een gemengd gevoel', erkent Overdijk. 'Meer is niet altijd beter. Ik denk dat deze onstuimige groei duidt op een onbalans in de voedselketen. Voor de lepelaars is het fijn dat er bijvoorbeeld zoveel garnaaltjes zijn rond het wad. Maar in een stabiel milieu zie je normaal gesproken niet zulke dominanties. Iets vergelijkbaars is volgens mij aan de gang met de zeehonden. Die aantallen groeien ook veel te hard voor een stabiel systeem. Gevoelsmatig zeg ik dat een aantal van

1.500 of misschien 2.000 Nederlandse broedparen mooi genoeg zou zijn.'

Super-vrijwilliger

Gevraagd naar zijn belangrijkste onbeantwoorde vragen op lepelaargebied moet Overdijk lachen. 'Ik heb natuurlijk wel een beetje onderzoekersbloed, maar ik ben uiteindelijk maar een amateur op dat gebied. In het huidige onderwijs- en onderzoeklandschap kun je niet verwachten dat studenten of promovendi enorme tijdreeksen verzamelen. Ik ben blij dat ik dat op het grensvlak van mijn hobby en mijn werk wél kan doen. Zie mij maar als een soort super-vrijwilliger in het lepelaaronderzoek.'

contact: o.overdijk@home.nl

RUIEN OF NIET RUIEN, DAT IS DE VRAAG

Het afgelopen najaar hebben onderzoekers van NIOZ en Rijksuniversiteit Groningen onder leiding van Jeroen Reneerkens opnieuw enkele honderden drieteenstrandlopers geringd bij Griend. De belangrijkste vraag van dit Metawad-project: hoe lang blijven drieteentjes in het najaar hangen rond de Wadden? Op basis van de terugmeldingen van de kleurringen trekt de groep van Reneerkens enkele opvallende conclusies. 'Er is een groep die zo snel mogelijk lijkt op te vetten, om daarna weer door te vliegen. Een andere groep blijft een tijdje hangen om rustig te kunnen ruien', aldus Reneerkens. Een vergelijkbaar fenomeen is bekend van kanoeten. De ondersoort canutus ruit niet bij ons en vliegt vrij snel door naar West-Afrika. De ondersoort islandica ruit wel in de Waddenzee en blijft vervolgens ook in

onze contreien hangen. Reneerkens: 'De drietenen die in West- en zuidelijk Afrika overwinteren ruien ook in de tropen en verblijven relatief kort op het wad. Maar het opvallende is dat de drietenen die bij ons ruien vanaf halverwege oktober ook overal opduiken: in Nederland, maar ook in Zuid-Europa zelfs Noord-Afrika.'

Met de verblijfsuur van de verschillende vogels in het achterhoofd konden de onderzoekers berekenen hoeveel drieteentjes er daadwerkelijk van de Waddenzee gebruik maken. Maximaal werden er 10.600 tegelijkertijd geteld bij Griend, maar gecorrigeerd voor de doorstroom schatten de onderzoekers dat er wel 19.800 drieteenstrandlopers afhankelijk zijn van het gebied. Dat is 16% van de geschatte totale flyway-populatie!
contact: j.w.h.reneerkens@nioz.nl

DE B-KEUS VAN EEN ROTGANS

Afgelopen voorjaar zijn dertig rotganzen op een kwelder bij Schiermonnikoog en in een polder op Terschelling voorzien van een logger. Ecologe Wimke Fokkema, promovenda in Groningen binnen het Metawa-project, hoopt met de (geografische) informatie die in deze zogenoemde 'UvA-loggers' wordt opgeslagen te ontdekken waarom rotganzen voor het ene of het ander habitat kiezen, en vooral: wat de biologische consequenties zijn van die keuze. Fokkema: 'Tot enkele decennia terug foerageerden rotganzen bij ons vooral op zeegrasvelden. Die zijn er niet meer, waardoor de vogels moeten uitwijken naar een B-keus. Ik ben benieuwd of er een verschil is tussen de ene B-keus, de kwelder, of de andere, de polder.'

Bij verschijnen van deze nieuwsbrief had Fokkema vier van de dertig loggers kunnen uitlezen; nog te weinig voor conclusies. 'Maar die vier lieten al wel iets heel interessants zien: in Siberië hebben ze lange tijd op een nieuw 'reservaatje' gezeten, rond een leidingstraat. Boven een nieuwe gasleiding in het gebied was vers gras ingezaaid en geldt een strikt jachtverbod. Blijkbaar zijn de vogels flexibel genoeg om zo'n nieuw rustgebied snel te vinden. Ik hoop dat de andere logger-vogels in het komend voorjaar weer dezelfde polder en kwelder aandoen als waar we ze vorig jaar hebben gevangen, zodat we ook de andere gegevens kunnen uitlezen.'

contact: wimke.fokkema@gmail.com

ORGANISATIE

Metawad is een voortzetting van langlopend demografisch onderzoek aan trekkende wadvogels (2012-2016) dat wordt gefinancierd door het Waddenfonds en geadmistreerd door NIOZ Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee.

Projectleider: **Theunis Piersma**, hoogleraar **Trekvoegecologie** aan de Rijksuniversiteit Groningen en onderzoeker bij het NIOZ
e-mail: theunis.piersma@nioz.nl

Financiële zaken en projectorganisatie:
Marcel van der Linden, NIOZ
e-mail: marcel.van.der.linden@nioz.nl

Tekstbijdragen nieuwsbrief: **Rob Buiters**

HET METAWAD PROJECT

De Waddenzee is een ecologisch waardevol gebied dat niet op zichzelf staat. Jaarlijks maken er naar schatting 10-12 miljoen vogels gebruik van het wad. Een substantieel deel hiervan zijn trekvogels die alleen op heen- en terugreis tussen een beperkt aantal tropische wadengebieden en de Arctische toendra in het wadgebied voorkomen. Ze zijn volledig afhankelijk van rust en voedsel die ze in de Waddenzee kunnen vinden; zonder de Waddenzee reddend deze populaties trekkende wadvogels het niet omdat er geen alternatieve lokaties zijn waar ze zich voor kunnen bereiden op het vervolg van hun reis.

Dit betekent dat vanuit het perspectief van trekvogels, de Waddenzee geen op zichzelf staand ecosysteem is, maar onderdeel is van een wereldwijd netwerk van ecosystemen, een zogenaamd meta-ecosysteem.

De laatste jaren bevindt het Waddenzee-deel van dit meta-ecosysteem zich in een onvoldoende staat van instandhouding. Het Natuurherstelprogramma moet er voor zorgen dat de oorspronkelijke natuurwaarden weer hersteld worden.

Een effectief herstel van de essentiële natuurwaarden zal moeten resulteren in veranderingen in het gebruik van de voedselbronnen (o.a. de in en op de wadbodem levende wormen en schelpdieren) door vogels, en uiteindelijk in via een verbeterde voortplanting en overlevingskansen van de vogels naar een herstel van het aantal wadvogels.

Wij proberen de doelen inhoud te geven door diepgaand lange-termijn onderzoek aan verspreiding, geboorte en dood van vijf karakteristieke trekvogels van het wad. Daarbij staat de Kanoet voor een gespecialiseerde schelpdiereter, de Rosse Grutto voor een wormener, de Drieteenstrandloper voor een garnaltjes-eter van zandig wad en strand, de Lepelaar voor een garnalen- en platvisjes-eter van slenken en geulen, en de Rotgans voor een grazer op wad en kwelder.

Fotos: Jan van de Kam, Roos Kentie, Theunis Piersma, Wimke Fokkema

Ontwerp en vormgeving: Barbara Jonkers en BWH ontwerpers

Voor verdere vragen over Metawad:
Piet J. van den Hout, project medewerker Metawad, NIOZ
e-mail: Piet.van.den.Hout@nioz.nl
of **info@metawad.nl**

PARTNERS

Global Flyway Network, Koninklijk NIOZ, Rijksuniversiteit Groningen, Sovon, NIOO-KNAW, Vogeltrekstation, Stichting Natuurinformatie Universiteit van Amsterdam (UvA-BITS), Werkgroep Lepelaar